

DOSSIER

FIGUERES DINS LA HISTÒRIA DE CATALUNYA

L'evolució del nucli emmurallat medieval

Per Anna Maria Puig Griessenberger^(*)

Resum

El perímetre de les muralles que varen defensar la vila medieval de Figueres és un tema encara poc estudiat. La troballa d'unes restes arqueològiques durant unes recents obres d'urbanització ha portat a fer-ne una revisió. Es planteja la hipòtesi de l'existència de tres recintes emmurallats successius en el temps. Els dos primers, els més desconeguts, són anteriors a la decisió del rei Jaume I de fixar els límits del nou circuit de la vila, amb l'atorgament de la Carta Pobra. El tercer, conseqüència d'aquesta carta de privilegis, encara avui s'entreveu a la topografia urbana de la ciutat.

Abstract

The perimeter of the walls which defended the medieval town of Figueres is still a little studied subject. The discovery of archaeological remains during recent urban development constructions has led to review its study. Here we propose a hypothesis of the existence of three walled enclosures successive in time. The first two and less known, were prior to the decision of King James I to establish the limits of the town's new circuit with the granting of the Town Charter. The third, consequence of this letter of privileges, can still be detected in the city's urban topography today.

Paraules clau

Cellera, Carta Pobra, muralles i torres, urbanisme

Keywords

Sanctuary (*cellera*), town charter, walls and towers, urban development

Recepció: 27/05/2013 • Acceptació: 26/06/2013.

* Doctora en Arqueologia. Arqueòloga.

DOI: 10.2436/20.8010.01.119

Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos, volum 44 (2013)
Anna Maria Puig Griessenberger

Des dels treballs fets els anys 90 per Antoni Egea i Josep Maria Bernils, que d'una manera o altra varen tractar l'evolució dels recintes emmurallats de Figueres en el context de l'urbanisme medieval i modern de la ciutat, no hi ha hagut cap altra recerca o troballa que hagi permès insistir sobre el tema. La raó per a tornar-hi han estat els resultats del seguiment arqueològic portat a terme entre els mesos de desembre de 2011 i maig de 2012 als carrers Canigó, Baixada de la Indústria i Muralla, i a la plaça de les Patates, amb motiu dels projectes d'urbanització d'aquests sectors. Aquests projectes formen part del *Pla d'intervenció integral del centre històric de Figueres*, que promou l'Ajuntament de Figueres: un és el *Projecte executiu d'urbanització del carrer Canigó*, de l'arquitecte Fran Fernández Eduardo, i l'altre, el *Projecte executiu de reurbanització del carrer de la Muralla i la plaça de les Patates*, de Bardají i Teixidor, Associats Arquitectes, s.l.p. Malgrat la reduïda entitat de les troballes, limitades, a més, a un sector del perímetre nord de les muralles (Fig. 1 i 2), aquestes han impulsat una revisió del que es coneixia fins al moment, això sí, des d'una òptica arqueològica.

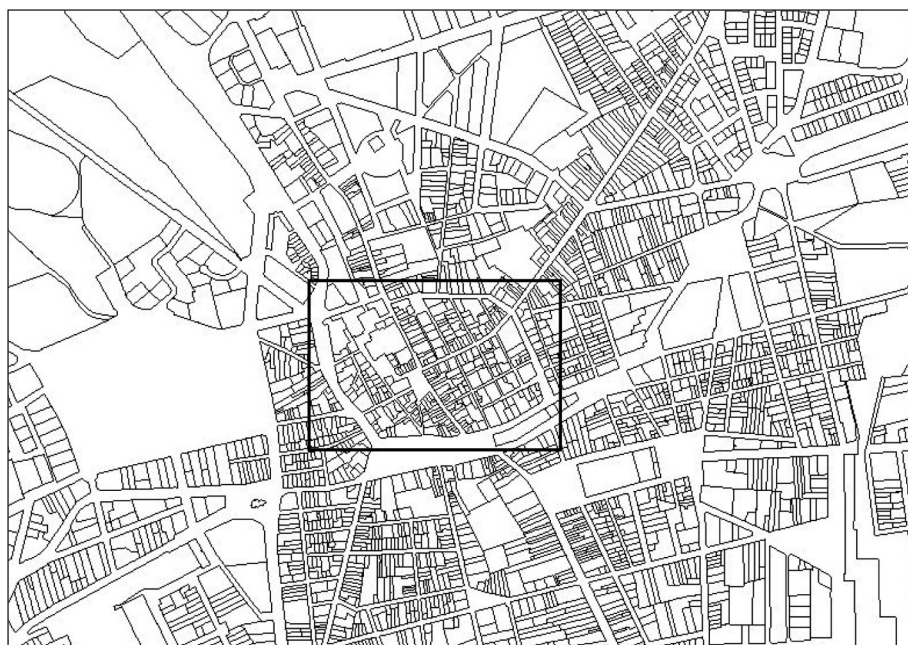

Figura 1. Plànol de parcel·lació cadastral actual amb el centre històric ressaltat (<http://www.geolocal.cat/geoLocal/crearAplicacionOL.jsp?codi=a170669&tipus=v&schema=visor>).

Figura 2. Emplaçament dels carrers Canigó i de la Muralla, i plaça de les Patates sobre un detall del plànol de la figura anterior.

Estudiar el perímetre de les muralles medievals d'una vila és una tasca que es troba íntimament relacionada amb l'estudi del seu urbanisme, de com aquesta es forma, creix i evoluciona al llarg dels segles, des del seu origen fins a la fossilització i la seva dissolució dins les ciutats modernes als segles XVI i XVII. És per això que cal analitzar molts paràmetres a l'hora de comprendre aspectes relatius tant a la traça dels recintes emmurallats com de la trama urbana que protegeixen. Entre aquests paràmetres, per exemple, no podem obviar les restes d'urbanismes previs al medieval –els precedents ocupacionals–, i hem de valorar aspectes tan indispensables com ara quin és l'element que aglutina i dona lloc a la fundació de la vila medieval –ja sigui església, monestir o castell–, quina és la topografia original de l'emplaçament i l'entorn immediat, sense oblidar qüestions de caire de jurisdicció i administració del territori. En definitiva, es tracta d'incidir en l'estratègia de la formació i el creixement del nucli poblacional.

Com s'entreveu, doncs, reprendre el tema de les muralles de Figueres a partir d'unes escasses restes arqueològiques, sense fer, a més, una recerca documental paral·lela, té la seva dificultat. És per això que el que presento

són només unes hipòtesis, les quals fonamenten en l'escassa documentació ja publicada, en altres estudis arqueològics anteriors, en la planimetria de Figueres del segle XVIII realitzada pels enginyers militars que treballaren pel castell de Sant Ferran, així com en l'antiga documentació fotogràfica i algunes dades inèdites extretes de l'Arxiu Comarcal de l'Alt Empordà i de l'Arxiu Municipal de Figueres.

EL PUNT DE PARTIDA

En el tema de les muralles de Figueres, som deutors de la investigació d'uns historiadors locals que en una primera tongada, entre la fi dels anys 50 i inici dels 60, amb noms com Eduard Rodeja (Rodeja, 1957 i 1962) i Rafael Torrent (Torrent, 1963 i 1966-67), i en una segona entre la fi dels 80 i mitjan anys 90, amb els esmentats Antoni Egea (Egea, 1987, 1990, 1992 i 1999) i Josep Maria Bernils (Bernils, 1994), varen bussejar en els orígens de la ciutat i en les conseqüències de l'atorgament de la Carta Pobla per Jaume I, l'any 1267. Uns i altres es basaren en diverses fonts d'estudi que els permeteren plantejar l'estructura urbana de la vila i arribar a dibuixar la planta i l'evolució dels recintes emmurallats, alhora que opinaven sobre l'emplaçament del castell esmentat a la Carta Pobla. Cal afegir, a aquests treballs, la informació aportada per la publicació, per part d'Antoni Cobos, dels privilegis concedits a la vila de Figueres entre els anys 1267 i 1585 (Cobos, 2004). Aquesta documentació és de gran interès per les notícies que aporta sobre obres de construcció, reparació i manteniment de les muralles al llarg d'aquests anys.

Gràcies a la recerca empressa per aquests autors, sabem, fins al dia d'avui, de l'existència de dos recintes emmurallats: el primer al voltant del primitiu nucli urbà, designat per J.M. Bernils com a "clos del rei Jaume I", i el segon, resultat de l'ampliació del primer durant el segle XIV, diferenciat amb el nom de "clos del rei Pere" (Bernils, 1994).

El perímetre del primer recinte era relativament reduït, atès que se cenyia al carrer Canigó al nord –pujada del Garrigal–, el carrer de la Jonquera a l'est, el carrer de Besalú al sud i la pujada del Castell a l'oest (Fig. 3 i 4). D'aquest recinte encara en quedaven alguns indicis al segle XVI, com ara una torre al carrer de la Jonquera, una altra a tocar de l'escala que pujava al cementiri i restes de troneres als carrers de la Jonquera i Besalú (Pujades, 1609 (ed. de 1831) vol. II: 155-156; Bernils, 1994: 153). Egea, a més de la torre del carrer de la Jonquera que feia angle amb la plaça de l'Ajuntament,

La *Corònica universal del principat de Cathalunya* de Jeroni Pujades, publicada a Barcelona l'any 1609, és una font d'informació interessant, utilitzada per aquests autors per a descriure el vell recinte emmurallat. Pujades, des de la casa de la seva família al carrer de la Jonquera, veia les restes d'aquestes muralles i comentava: “*y el sitio del pie de una torre vieja, que se manifiesta en la calle nombrada de la Junquera, delante de la casa de mis padres y también las troneras de las murallas que se ven en diversas casas de la misma calle, y de la otra que se nombraba de la Fustería, que hoy se llama de Besalú. Todo demuestra que la población o fortaleza estaba en aquel barrio que hay desde la puerta de La Junquera hasta la de Besalú, y encerró dentro de sí la iglesia parroquial, cerca de la cual (en una plazuela junto a la escalera vieja que sube al cementerio) se encuentra aún la torre del homenaje, con las troneras que solían tener las fortalezas antiguas*” (Pujades, 1609 (ed. de 1831) vol. II: 155-156). També farem atenció més endavant a aquesta torre de l'homenatge.

El segon recinte va ampliar el primer cap als actuals carrer de la Muralla al nord, carrer Ample a l'est, carrer Monturiol i la Rambla al sud, i carrer de la pujada del Castell a l'oest. Respecte d'aquesta darrera fortificació, a la Biblioteca del Palau de Peralada podem llegir una breu descripció en el manuscrit, datat de final del segle XVI, que porta per títol *Peregrinació de la Yda de Catalunya* (Ms. 42.050). Es tracta del diari de viatge d'un frare franciscà que va passar per Figueres l'any 1586, el qual comenta: “*La villa es en si muy hermosa y toda murada de mamposteria... Al entorno de la muralla hay dieciséis torres...*” (Egea, 1990: 123 i 180 nota 1). També disposava de 4 portals, que coincidien amb l'entrada i la sortida dels principals eixos viaris, a més d'algunes portelles.

Un dels instruments més vàlids que s'ha utilitzat per a l'estudi de les muralles són els capbreus; en aquesta tasca destaca l'aportació feta per Antoni Egea (Egea, 1993 i 1995). No obstant això, encara queda molt per explorar en aquest camp, tot i que sovint la idoneïtat d'aquestes fonts sigui discutible.⁽¹⁾ A l'Arxiu Diocesà de Girona, per exemple, i entre la documentació de Santa Maria de Vilabertran, hi ha capbreus de Figueres dels anys 1343, 1366, 1508, 1524-1569, 1594-1624, 1624, 1642, 1642-1645, 1714-1729, 1735-1736 i 1741-1768, i entre els protocols de Vilabertran, un capbreu

1. Sobretot en els capbreus dels segles XIII i XIV les descripcions acostumen a no ser massa explícites i fan difícil la reconstrucció de la trama urbana. A la vegada esdevenen parcials, ja que d'un mateix període no tenim la capbreuació de tots els senyors del lloc. Per exemple, a Figueres, es capbreuava per la canònica de Vilabertran, pel monestir de Sant Pere de Besalú o pel benefici de Sant Miquel Arcàngel de l'església de Sant Pere, i no els tenim tots alhora.

de la canònica de Vilabertran datat del 1729 (que conté notícies de capbreuacions anteriors). A l'Arxiu Històric de Girona, i entre els protocols de Figueres, hi ha un capbreu del benefici de Sant Miquel Arcàngel de l'església de Sant Pere, que comença l'any 1393. O a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, i entre els pergamins de Besalú, es troba un fragment d'un capbreu datat entre final del segle xv i el xvi.

Un altre instrument excepcional, utilitzat també pels mateixos autors, són els plànols dels enginyers militars dels segles XVIII i XIX, gràcies a la detallada representació que fan de la vila amb motiu de la construcció del castell de Sant Ferran (Castells, Catllar, Riera, 1994: 101-137). Així queda ben palès en l'exemplar que es conserva a l'Archivo General Militar del Instituto de Historia y Cultura Militar de Madrid (Castells, Catllar, Riera, 1994: 104-105) o en un de molt similar, datat de l'any 1783, que és al Centro Geográfico del Ejército de Madrid (Castells, Catllar, Riera, 1994: 106-107) (Fig. 5). En ambdós s'aprecia com a final del segle XVIII la població encara no s'havia estès gaire més enllà del perímetre medieval i dels marges de les

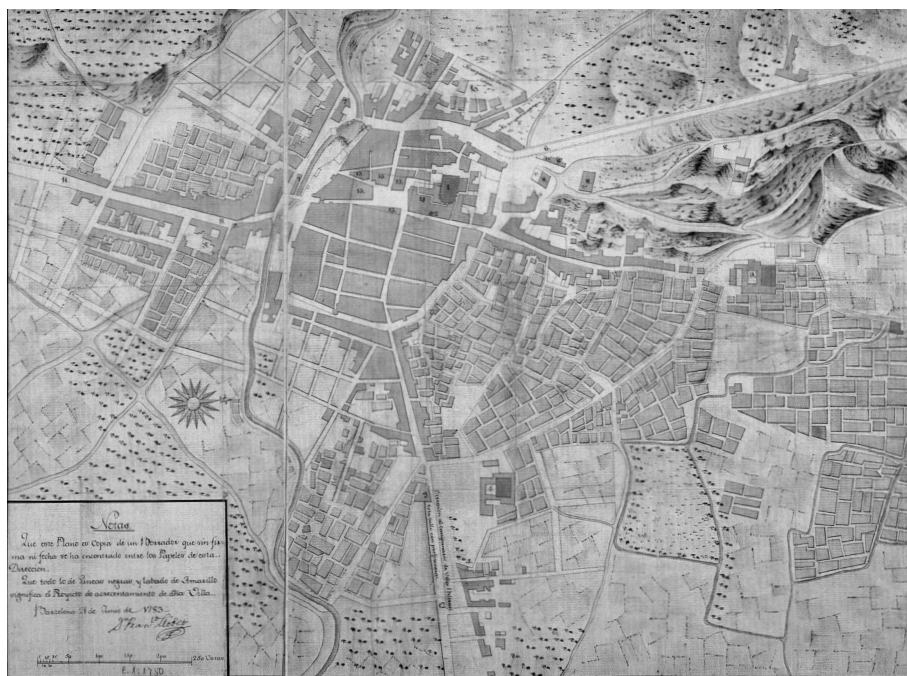

Figura 5. Plànol de l'any 1783 en el qual es representa la trama urbana de la vila de Figueres encara dins el perímetre de les muralles medievals (Castells, Catllar i Riera, 1994: 106-107).

principals vies d'accés: el camí de Girona al sud, el de Besalú a l'oest, el de la Jonquera al nord i el de Peralada a l'est. Destaca, també, la representació de la zona de conreus a llevant i al nord, així com el curs de la riera Galligans. La combinació d'aquests plànols amb els cadastrals actuals és de gran utilitat, ja que permet reproduir amb força precisió el recorregut de la muralla i la trama urbana antiga. No oblidem els plànols relatius a diverses obres d'urbanització de la ciutat datats entre 1841 i principi del segle xx (Castells, Catllar, Riera, 1994: 133-165).

LES RESTES ARQUEOLÒGIQUES. LA TROBALLA A LA PLAÇA DE LES PATATES

A excepció de la troballa feta a la plaça de les Patates, que descriurem tot seguit, no tenim altres restes arqueològiques palpables de les muralles de Figueres. Els treballs que s'hi han desenvolupat des de fa uns anys no han actuat de forma directa en el tema, malgrat que, subsidiàriament, sí que han aportat informacions d'interès. En primer terme, ens hem de referir al seguiment arqueològic que es va realitzar l'any 2002 a la Rambla, durant les obres executades per l'U.T.E. G&O, ARGON, AMSA, segons projecte de l'enginyer industrial Antoni Carreras Ginjaume. En el decurs de les obres, es van poder registrar les restes del pont que travessava la riera i permetia l'accés a la ciutat a través del portal que hi havia a l'entrada del carrer Girona, possiblement corresponents al que es va bastir a l'època del rei Martí l'Humà, a principi del segle xv (Puig, 2002).

Quatre anys després, el març de 2006, es va fer una altra excavació preventiva al carreró de l'Església,⁽²⁾ promoguda per Joan Cullell i associats, a conseqüència d'unes obres d'urbanització que requerien l'obertura d'unes rases per a serveis i canvis en la pavimentació del carreró, segons projecte de TenaLorenzo Arquitectes. Durant els treballs, en els quals s'esperava trobar restes de la muralla, només es va poder incidir en un seguit de reformes de la trama urbana d'aquest sector a tocar del límit est del primer recinte medieval, en bona part ocasionades per les successives ampliacions de l'església parroquial de Sant Pere (Puig, 2006a).

2. Aquest carreró, que avui no és d'accés públic, té l'entrada des de la plaça de l'Església, al costat de l'actual seu del Col·legi d'Arquitectes, i fa un gir en angle de 90° per a seguir paral·lel al carrer de la Jonquera, entre aquest i la plaça. Era conegut amb els noms d'en Rahola, de Sant Sebastià, dels Albats o de les Esquelles.

De forma encara més indirecta, el març de l'any 2007, el control arqueològic del *Projecte d'Urbanització de la plaça de Sant Francesc de Figueres*, de Vilanova Arquitectes scp i promogut per l'Ajuntament, va permetre investigar sobre la traça del camí de sortida de la ciutat des del portal nord de la muralla en direcció a la Jonquera i França, i situar l'emplaçament del convent franciscà que es va construir en els marges d'aquest camí a partir de l'any 1483 (Puig, 2007).

Finalment, el març de 2008, els treballs de documentació arqueològica de la mina localitzada en el subsòl de la casa núm. 9 del carrer Pep Ventura, a conseqüència de les obres del *Projecte executiu d'habitatge plurifamiliar entre mitgeres, carrer Pep Ventura 9, Figueres*, de Collgorgot Arquitectes S.C. de Figueres, i promogut per Promocions Vilacolum, S.L., varen forçar l'estudi del rec Gatillepis, que discorria a l'oest del recinte emmurallat de la vila i que vessava a la riera Galligans a l'alçada de l'entrada de l'actual carrer Lasauca (Puig, 2008).

No cal dir que en un futur seria molt interessant poder fer un control i un registre arqueològic de les reformes en edificacions que se saben adossades al recorregut de la muralla o que, fins i tot, ocupaven la superfície d'alguna torre; així com en places obertes sobre la muralla (com ara la plaça Gala-Dalí o la de l'Ajuntament, com ho ha estat la de les Patates) i en trams de carrers que havien estat tancats per la muralla o en els quals hi havia un portal de sortida. A fi d'evitar incidències en la normal activitat ciutadana, avui dia és molt útil fer ús dels mètodes de prospecció geofísica, atès que obtenen una lectura força detallada de les restes colgades en el subsòl, sense intervenir de manera destructiva.

La muralla de la plaça de les Patates

Durant els treballs d'urbanització de la plaça es va localitzar el que podem considerar la primera troballa arqueològica d'aquesta índole a la ciutat.³ Es tracta d'un mur orientat en sentit SW/NE, que conserva una llargada màxima de 5,90 m per una alçada màxima d'1,20 m, i que estava malmès a l'extrem oest per la instal·lació d'un transformador de llum feta a principi dels anys 90 i a l'extrem est pel pas d'uns serveis de llum i aigua anteriors. L'amplada és força considerable atès que a la cota d'arrasament

3. El fragment va aparèixer a uns 5 m del límit nord de la plaça, és a dir, a uns 12 m de distància de la façana de les cases del costat nord del carrer Baixada de la Indústria.

amida 1,15 m, mentre que a la base s'eixampla, per la forma atalussada de la cara exterior, fins a arribar als 1,45 m.⁽⁴⁾ L'obra és sòlida, feta amb pedra calcària local barrejada amb còdols, ben lligada amb morter de calç i sorra (Fig. 6). El parament de la cara exterior, el que dóna al carrer Baixada de la Indústria, és el d'aspecte més acurat, formant filades força ben alineades i amb la superfície ben lliscada, mentre que el de l'interior, tot i mantenir la bona disposició de filades, és relativament més bast.

Però aquesta no ha estat l'única troballa relacionada amb la muralla. Prop de la façana est de les cases de la plaça, a uns 3 m, i en obrir una llarga rasa fins a arribar al carrer dels Tints, es va localitzar un altre mur –molt malmès a causa d'unes obres anteriors–, orientat N/S, és a dir, perpendicular a la muralla abans descrita, el qual, un cop analitzats els plànols militars del segle XVIII als quals ens hem referit, es va identificar amb

Foto 6. Fragment de muralla trobat durant les obres de reforma de la plaça de les Patates.

4. Aquesta amplada es va calcular a partir del punt on apareixia el nivell freàtic, que era a la cota de 33 m sobre el nivell del mar. No es va excavar a més profunditat, atès que les aigües afloraven i podien perjudicar la conservació de la troballa.

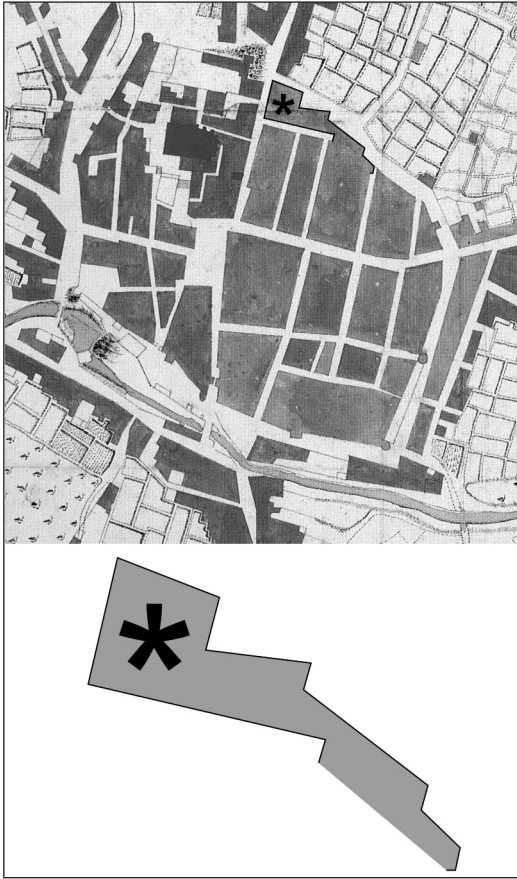

Figura 7. Detall, molt ampliat, del plànol de l'any 1783, en el qual es dibuixa el retranqueig que feia la muralla en el que avui és el subsòl de la plaça de les Patates.

el tram que enllaçava el que travessa la plaça amb el que es dirigia cap al carrer de la Muralla (Fig. 7). Malgrat el seu estat de conservació, es va poder comprovar que la seva llargada total seria d'uns 4,80 m.

Cap a l'extrem oposat de la plaça, a l'altre costat de la fossa del transformador, també es va excavar per a poder localitzar més tram de la muralla. Aquí, però, només es van trobar les restes d'uns murs que, tot i coincidir amb la suposada direcció de la muralla, varen resultar ser els d'un habitatge construït un cop aquesta ja havia estat amortitzada, edifici que s'hauria enderrocat al segle XIX amb motiu de les obres d'urbanització de la plaça. Cal comentar que, abans d'aquesta, el lloc estava ocupat per una illa de cases compacta, sense sortida al nord, delimitada al sud per un carrer, avui desaparegut, que enllaçava el dels Tints amb el de la Baixada d'en

Mercer. L'enderroc d'aquesta illa així com de les restes que quedaven de la muralla són el resultat del projecte municipal de traslladar en aquest lloc el mercat dels cereals –abans es feia a la plaça de l'Ajuntament–. Aquest emplaçament es va començar a configurar l'any 1817,⁽⁵⁾ tot i que el projecte de plaça porxada, tal com el veiem avui, és una obra posterior. Segons Joan Falgueras i Jaume Santaló aquesta és el resultat d'un projecte de l'arquitecte Rafael Canta, portat a terme entre el 1825 i el 1840 (Falgueras, Santaló, 2007: 16), mentre que M. Assumpció Alonso de Medina i Benet Cervera apunten que és de l'any 1884, segons projecte de Sebastià Cantró (Alonso de Medina, Cervera, 1980: 56) (Fig. 8).

A part de les restes relacionades amb la muralla, el seguiment arqueològic va permetre incidir en altres temes, no menys interessants, com són l'antiga xarxa d'aigües o el fossat extramurs. Respecte a aquest darrer, es va documentar com les valls originals eren, almenys, uns dos metres per sota de l'actual cota del carrer, i que es degueren terraplenar molt probablement en algun moment del segle XIX, potser durant la urbanització d'aquest espai.⁽⁶⁾ Aquest important desnivell també es va veure en el tram del carrer de la Jonquera que comunica el carrer Canigó amb el carrer de la Baixada de la Indústria.

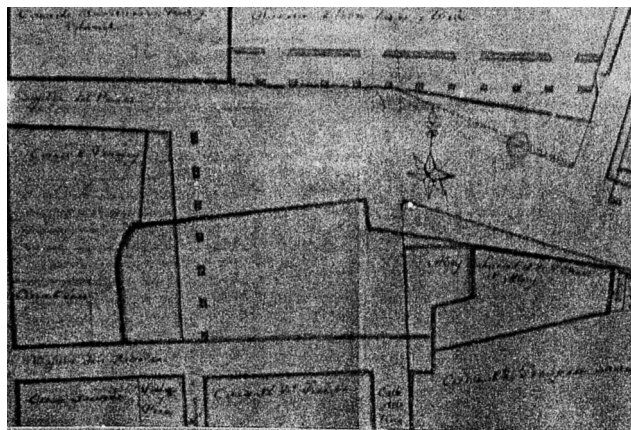

Figura 8. Detall del projecte de la plaça porxada de Sebastià Cantró (Alonso de Medina i Cervera, 1980: 56). Amb una línia més gruixuda, i pel centre de la plaça, es dibuixa la traça de la muralla.

5. El nou espai, segons Bernils, va rebre aleshores el nom de plaça del Pouet –per la font que hi havia al lloc– i a partir del trasllat del mercat dels cereals el nom de plaça del Gra. Quan aquest mercat, per manca d'espai, va marxar cap a la plaça dels Monjos, s'hi va continuar fent el dels melons, síndries i patates, d'aquí que avui es coneix amb el nom de plaça de les Patates (http://www.figueres.cat/upload/ruta_patrimoni_catala.pdf).
6. És interessant observar com algunes cases de la zona disposen de plantes soterrànies, com ara les del costat nord dels carrers de la Muralla i Baixada de la Indústria, així com del carrer de la Jonquera fora portal. Aquest sistema segur que degué servir per a aprofitar i regularitzar els pendents del terreny.

Quant a les canalitzacions, cal comentar l'antiga xarxa que es va descobrir en diferents punts de la intervenció arqueològica. És ben conegut que tota aquesta zona compresa entre el carrer Canigó i el carrer de la Muralla, i al nord i nord-oest de la població, és especialment rica en aigua. El mateix Bernils comentava que per aquí s'escolaven les aigües que baixaven de la Muntanyeta i les de la font del Pouet.⁽⁷⁾ La presència d'aigua abundant explica els nombrosos pous que hi ha a la zona, alguns dels quals encara es conserven avui dia dins de les cases d'aquests carrers, a la vegada que ajuda a comprendre la necessitat que es tenia a l'època de conduir les aigües adequadament, no només per evitar que malmetessin la fonamentació de la muralla sinó també la de les construccions que es preveien edificar en les noves àrees urbanitzables fora els antics murs. Al respecte és significatiu l'acord del consell de la universitat pres l'any 1615 “per la fàbrica de cluells de les aigües ixan de la font del portal del carrer de la Jonquera i que van discorrint muralla avall” (Bernils, 1991: 284). És molt probable que aquests “cluells” poguessin ser els que s'han localitzat a la plaça de les Patates, just ran de la muralla, els quals prenen la direcció del carrer de la Muralla fins a entroncar amb una canalització de dimensions superiors, de la qual s'han trobat diversos fragments al llarg d'aquest carrer. L'estat de conservació d'aquestes i la parcialitat del control arqueològic no ens ha permès relacionar aquestes restes amb una altra canalització general trobada al carrer Canigó procedent del carrer del Cap de Creus, que recollia les aigües que venien del turó del Garrigal.

La muralla del carrer Canigó i carrer de la Muralla

La intervenció en el carrer Canigó, abans conegut com a Pujada del Garrigal, no ha aportat, de fet, restes visibles de la muralla atès que aquesta passava uns metres més enretirada cap al sud, per sota de la façana de les cases d'aquest costat. Aquí el que s'ha vist són els afloraments de la roca del subsòl damunt els quals es fonamentava la muralla, en especial el que hi havia a tocar del carrer de la Jonquera, damunt el qual s'assentava una torre de planta quadrangular (Fig. 9). Aquesta torre encara es veu al segle XIX,

7. <http://www.diaridegirona.cat/comarques/2010/11/21/lantiga-muralla-figueres/447219.html>. Aquesta font, també coneguda amb el nom de font del portal del carrer de la Jonquera o del gorg Negre, eixia, segons l'autor, a la plaça de les Patates i el doll que donava s'escolava al peu de la muralla del carrer de la Muralla i al carrer Ample (Bernils, 1991: 284). Un plànol de principi del segle XIX situa la font del Pouet a tocar de l'entrada del carrer de la Barceloneta (Castells, Catllar, Riera, 1994: 119); avui encara es pot veure, cobert amb una tapa de registre de ferro integrada a la vorera.

absorbida entre els edificis del quarter i les escoles que hi havia construïts a l'est del teatre (avui Museu Dalí) i al nord de la capella dels Dolors (Fig. 10 i 11); avui quedaria sota els fonaments de la casa núm. 11 del carrer de la Jonquera (cantonada amb el carrer Canigó).

Aquest llenç de muralla correspon al primer recinte murat de Figueres, que més tard es va ampliar en direcció als carrers Baixada de la Indústria i de la Muralla. La llargada aproximada d'aquest tram seria d'uns 70 m, delimitat a l'oest per una torre de planta rodona, coneguda amb el nom de torre Gorgot, i a l'est amb l'esmentada torre quadrada. A partir d'aquesta torre, la muralla girava en angle recte cap al sud, seguint de forma paral·lela el carrer de la Jonquera i tornava a girar, també en angle recte, fins a arribar al portal de l'entrada d'aquest carrer. Encara es veu aquest gest en els plànols de final del segle XVIII, però no ja a principi del segle XIX (Fig. 10 i 11).⁽⁸⁾ La muralla del carrer Canigó desapareixerà a partir del moment en què la zona s'urbanitzi i el carrer s'alineï, per la qual cosa la torre Gorgot quedarà pràcticament absorbida i la torre quadrada de l'extrem est acabarà de desaparèixer. Això té lloc, si ens basem en la planimetria conservada, entre els anys 1815 i 1841 (Castells, Catllar, Riera 1994: 129 i 133); l'espai s'acabarà d'urbanitzar l'any 1850, amb la transformació de la plaça del Teatre gràcies a l'actuació que hi va portar a terme l'arquitecte Roca i Bros (Falgueras, Santaló, 2007: 16).

A partir del portal del carrer de la Jonquera, i si tornem a prendre la imatge dels plànols del segle XVIII als que ens estem referint (Fig. 9), la

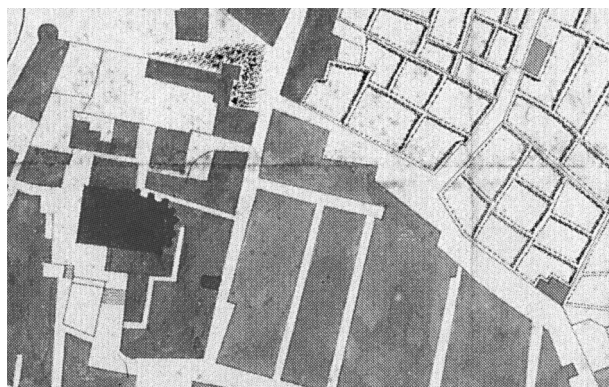

Figura 9. Detall del plànol de l'any 1783 en el qual s'aprecia un suposat aflorament de roca al voltant de la torre quadrada que hi havia al final del carrer Canigó, a tocar del carrer de la Jonquera (assenyalat en ombrejat).

8. Els plànols, però, provoquen una certa confusió: el primer en el qual es veu una construcció adossada en aquest punt de la muralla és de l'any 1783 (Castells, Catllar, Riera, 1994: 106) i així també es representa el 1804 (Castells, Catllar, Riera, 1994: 113), però no ho fa en un de posterior, de 1815 (Castells, Catllar, Riera, 1994: 129).

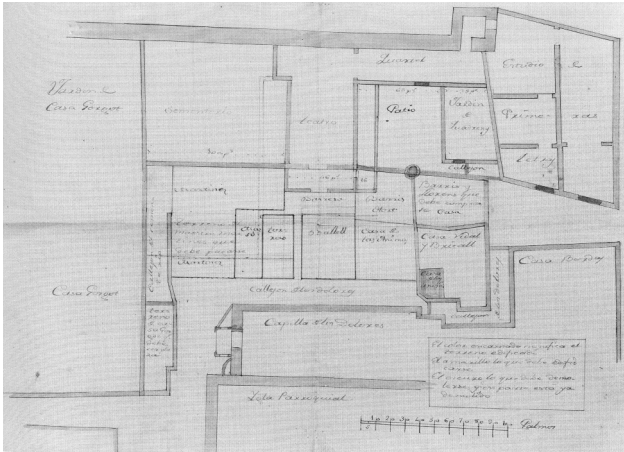

Figura 10. Tram de muralla del carrer Canigó en un plànol del segle XIX amb la torre quadrada que hi havia a tocar del carrer de la Jonquera, a la qual es trobaven adossats el quarter, al sud, i les escoles, a l'est (Castells, Catllar i Riera, 1994: 161).

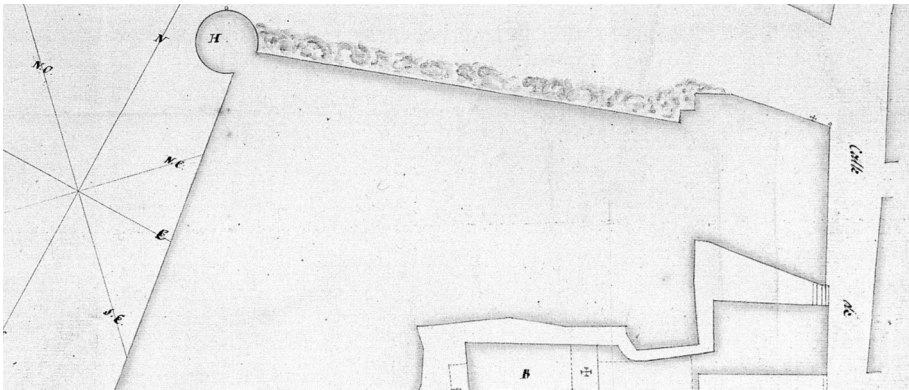

Figura 11. Detall d'un plànol del 1806 en el qual es veu com la torre quadrada ha quedat absorbida per una construcció adossada pel costat est (Castells, Catllar, Riera, 1994: 123).

muralla del tram del carrer de la Baixada de la Indústria no seria com la d'altres parts de la vila, amb panys més o més rectilinis defensats per torres, sinó que faria un seguit de retranqueigs, amb sortints més o menys pronunciats i de diferent llargada, que començarien a partir de l'esmentat portal i fins a arribar al carrer de Sant Domènec, a mig carrer de la Muralla, on hi havia un altre portal. El primer tram seria d'uns 27 m;⁽⁹⁾ el segon, el de

9. Tot apunta que la tirada d'aquest tram no coincideix amb l'original de la muralla medieval, sinó que aquesta estaria més retirada al sud, passant entre la paret mestra que separa les cases núm. 9 i 10 de la façana oest de la plaça, fins a trobar el portal del carrer de la Jonquera.

la plaça de les Patates, d'uns 18 m; i el tercer, d'uns 37 m, des de la plaça i fins al carrer Sant Domènec. És possible que aquesta diferent configuració defensiva fos fruit d'alguna reforma moderna, potser d'alguna reparació, tot i que tampoc podem descartar que fos el resultat d'una adaptació al sobtat pendent del subsòl que hi ha des del carrer de la Jonquera fins a la meitat del carrer Muralla.

Aquesta traça desapareixerà, com ja hem dit, en fer-se la plaça de les Patates, però també amb la regularització de la façana sud del carrer de la Muralla, al segle XIX. Fins pocs anys abans, encara a final del segle XVIII, i a excepció dels marges del carrer de la Jonquera, tot aquest sector al nord de la població era pràcticament buit, dedicat a hortes i camps. Això canvia, tal com veiem en un plànol del 1804 (Castells, Catllar, Riera 1994: 112-113), a patir del moment en què es fixa el límit de l'àrea permesa per al creixement urbà d'aquesta zona, gràcies a la Reial Ordre del 18 de desembre de 1789, línia que coincideix, aproximadament, amb el carrer del Rec Arnau. Podem considerar que aquesta regulació sí que és conseqüència directa de les restriccions de creixement imposades per la línia de defensa del castell de Sant Ferran, no com les aplicades en altres zones de la població, les quals, tal com han defensat darrerament Joan Falgueras i Jaume Santaló, no serien el resultat de regulacions imposades per aquestes prohibicions, sinó que haurien estat traçades amb anterioritat i sota altres conceptes, ja final del segle XVII (Falgueras, Santaló, 2007: 15). En un plànol de l'any 1841, ja veiem la façana sud del carrer de la Muralla ben alineada, així com construïda la primera línia de cases de la façana nord del carrer (Castells, Catllar, Riera, 1994: 133).⁽¹⁰⁾ És probable que aquests projectes d'urbanització provoquessin l'anivellament del carrer i el terraplenament dels antics fossats de la muralla.

L'EVOLUCIÓ DELS RECINTES EMMURALLATS

A partir de les dades revisades i les troballes fetes a la zona nord del recinte emmurallat, presento una actualització sobre l'evolució de les fortificacions que va tenir la vila de Figueres, amb un seguit de novetats, algunes a tall d'hipòtesi, sobre les quals caldrà continuar treballant.

10. Aquesta regularització, si seguim fixant-nos amb els plànols, encara no s'hauria produït a l'any 1815 (Castells, Catllar, Riera 1994: 129).

El perímetre de la cellera de la parròquia de Sant Pere

El plantejament que faig en aquest primer punt és el de l'existència d'un recinte més antic, sobre el qual encara no s'havia fet atenció, i que correspondria a la fortificació que tancava l'entorn de la parroquial, potser ja al segle x. Sabem que el primer esment documental de la població és de l'any 882, quan la *villa Ficerias* apareix entre els límits del monestir de Sant Pere de Rodes (Arnall, 1981-82: 70, vs. Villanueva, 1851: xv, ap. xiv, 239). Ja dins del segle x tenim els esments de *Figarias* i *Ficarias*, del 962, de *Tapiolas quas vocant Figaries*, del 974, i altre cop el de *villa Ficerias*, el 982 (Arnall, 1981-82: 70).⁽¹¹⁾ La documentació conservada no dóna pistes de com era aquesta població als segles ix i x, tampoc en tenim dades arqueològiques; només podem suposar el seu caràcter rural, que disposava d'una certa concreció territorial i que el monestir de Sant Pere de Rodes hi exercia un domini senyorial, com també hi tenien propietats, entre d'altres, el monestir de Santa Maria de Vilabertran o el comte de Besalú, senyor que el 1020 llega els alous que tenia a Figueres al monestir de Sant Pere de Besalú. Precisament d'aquest any és la primera referència de la *parrochia sancti Petri de Figarias*; això no vol dir que l'església no existís abans, com a edifici on els feligresos feien els seus ritus com a cristians i al voltant del qual s'hi enterraven, sinó que el lloc no s'organitza territorialment com a parròquia fins a principi del segle xi.

A partir del segle xii l'església es troba entre les possessions de Santa Maria de Vilabertran.⁽¹²⁾ També durant aquest segle, concretament l'any 1123, el comte de Barcelona Ramon Berenguer III disposa d'uns albergs a Figueres: "*ipsis albergis quas ibi habent et quas habent in Figeres*" (*Liber Feudorum Maior*, p. 33-42). Aquests s'han interpretat com un castell, potser un recinte murat, el qual ja hauria estat destruït l'any 1128 (Bolós, 1990: 483). No tenim prou dades al respecte; a tot estirar podem suposar que es tractaria de la residència que els comtes de Barcelona tenien a la vila ara que

11. Sobre l'etimologia d'aquests noms, Maria Josepa Arnall es pronunciava a favor que tots ells derivaven del concepte "conjunt de murs de tàpia". El de Tapioles és evident; el de Figueres es compondria de l'arrel indoeuropea *Fig*, que significa fer-se sòlid o massís, sobre la base del fang, i del sufix *Arias* que significa col·lectivitat o conjunt (Arnall, 1981-82: 70).

12. Alguns historiadors esmenten aquesta possessió ja el 1116, confirmada pel papa Pasqual II, però aquesta no apareix entre els documents que regesta Josep Maria Marquès a la publicació de les escriptures de Santa Maria de Vilabertran (Marquès, 1995: 158). Només hi surt la donació que fa el bisbe Berenguer de Girona l'any 1149, juntament amb els seus delmes i primícies (Marquès, 1995: 217). Tampoc hi apareix la posterior confirmació de la butlla del papa Alexandre III, del 1176, recollida per Villanueva.

el comtat de Besalú ja havia passat a les seves mans, a causa de la mort sense descendència del darrer comte. És un fet habitual que aquests senyors, que exercien el poder polític i militar sobre el lloc, hi construïssin residències, sovint dins l'àmbit de la sagrera o cellera (Mallorquí, 2011: 91-93), que és l'espai de 30 passes d'amplada que es desenvolupava al voltant del temple parroquial, on, a part del cementiri, solia haver-hi un espai per a l'emmagatzematge de les collites dels pagesos del terme. Precisament els masos de la cellera de Figueres formaven el que apareix als documents com la vila d'Amunt, una població que Antoni Egea situa al final del carrer de la Jonquera, on avui hi ha la urbanització de l'Horta d'en Capallera, i que data ja de l'any 1119,⁽¹³⁾ la qual també rebia el nom de *villam superiorem* o sobirana (Egea, 1990: 151; Egea, 1993: 64).

A través de l'observació de la topografia urbana de l'entorn de l'església de Sant Pere, així com per les referències sobre certes torres que es conservaven al segle XVI, podem considerar la possibilitat que aquest perímetre de la cellera hagués estat emmurallat. Em refereixo, en primer lloc, a la torre que segons Egea hi havia al carrer de Sant Pere, a l'alçada de la plaça de l'Església (Egea, 1999: 44),⁽¹⁴⁾ la qual, és evident, quedaria avançada respecte del perímetre designat per Bernils com a "clos del rei Jaume", el qual seguia la tirada del carrer de Besalú. Aquesta torre més aviat s'alinearia amb el tram de muralla que, segons el mateix Egea, era 4,65 m més al nord de l'actual façana nord de la plaça de l'Ajuntament (Egea, 1992: 87),⁽¹⁵⁾ tram que funcionaria amb una altra torre que feia cantonada amb el carrer de la Jonquera, localitzada l'any 1866 durant l'enderroc d'una casa (Egea, 1992: 89; Rodeja, 1944), la mateixa que Francesc Sans Serra reedifica l'any 1879. Aquesta línia de muralla, que trobaríem uns 28 m més al nord del carrer de Besalú, segons el mateix autor, giraria en angle recte a l'actual façana de l'Ajuntament per a trobar la muralla del carrer de Besalú, deixant l'actual plaça fora murs (Egea 1992: 85). Insistirem en aquest particular retranqueig en tractar del segon recinte emmurallat. Aleshores, a què correspon la torre que hi havia al carrer de Sant Pere?

13. Egea extreu aquestes dades d'un manuscrit de la Biblioteca de Catalunya, núm. 739: Pascual, J., *Sacras Cathalonias anticuitas monumenta*, vol. III.

14. Egea no esmenta la referència documental d'aquesta torre, només comenta que apareix als textos notariais, sense precisar; probablement ja que el tipus de publicació no li ho va permetre. Seria molt interessant recuperar aquesta nota.

15. Es basa en el fet que l'actual línia és resultat de la incorporació d'uns pòrtics feta l'any 1473 per Bartomeu de Montagut, batlle de la vegueria de Besalú, els quals amidaven 3 canes de fondària per 2,5 canes de façana. Si prenem la mida de la cana pel valor d'1,55 m, que és la més habitual, en resulten aquests 4,65 m.

En segon lloc, caldria fer atenció a l'emplaçament d'una altra torre, la que Pujades denomina torre de l'homenatge, i que segons l'autor es trobava situada en una placeta i a tocar de l'escala vella que pujava al cementiri: *"...la iglesia parroquial, cerca de la cual (en una plazuela junto a la escalera vieja que sube al cementerio) se encuentra aún la torre del homenaje, con las troneras que solían tener las fortalezas antiguas"* (Pujades, vol. II: 155-156). A quina placeta i a quin cementiri es refereix Pujades a principi del segle XVII? Tot apunta que es tracta de la necròpolis que hi havia al nord del temple (Egea, 1999: 49; Bernils, 2001: 224); més difícil de reconèixer, però, seria la placeta, ja que aquesta es degué desfigurar amb la construcció de la capella dels Dolors, començada l'any 1678. Amb aquestes dades a la mà, és possible que la torre a la qual es refereix Pujades fos la que encara es pot veure en una foto anterior a la destrucció de l'església de Sant Pere, provocada l'any 1936 (Fig. 12), i que queda pràcticament adossada a la nau. Es tracta d'una torre de planta circular, amb espitlleres, que l'església gòtica absorbeix entre els dos primers contraforts i que quedarà tapada per la capella dels Dolors a final del segle XVII. És possible que aquesta torre correspongués a l'alberg/castell del comte Ramon Berenguer III al qual ja ens hem referit?

A partir del que he exposat, presento dos possibles perímetres per a la fortificació de la cellera. No cal dir que ho faig amb totes les reserves, atès que no disposem de dades arqueològiques que ens ho permetin confirmar.

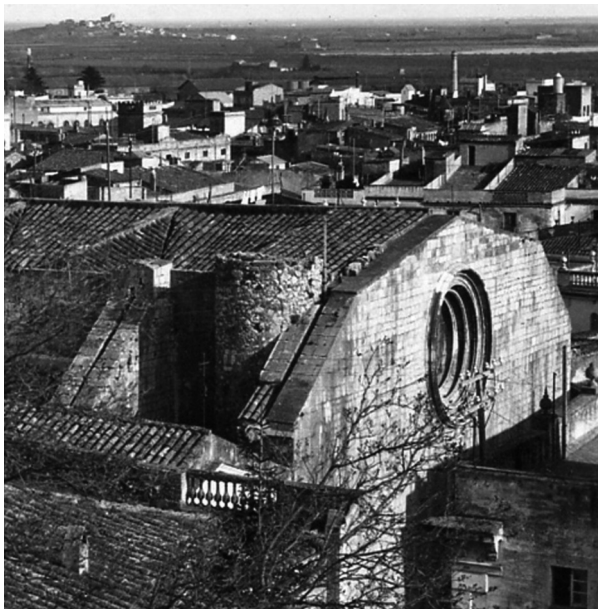
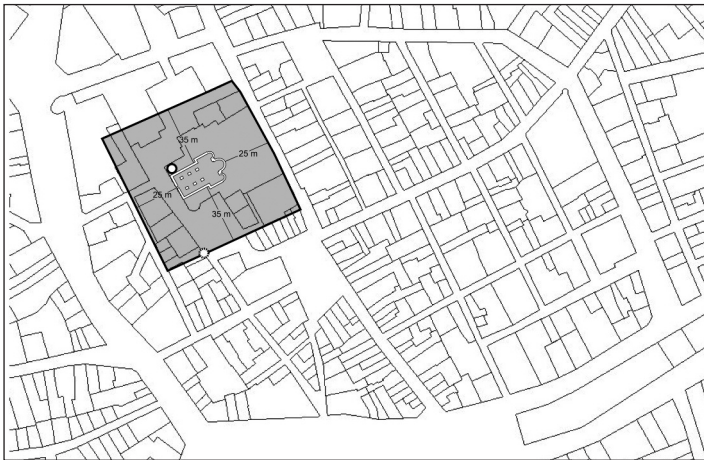

Figura 12. Detall d'una fotografia en la qual es veu la torre adossada al nord de l'església abans de la destrucció de l'any 1936 (edició Trayter; cedida per Pere Buxeda).

El primer perímetre pren com a punt de partida les proporcions d'una hipotètica església romànica d'una sola nau i capçalera triabsidada amb transsepte –no gaire diferent d'altres que es coneixen del mateix moment–, així com les 30 passes de la sagrera en tot el perímetre del temple, i, finalment, el carrer de la Jonquera com a límit est. Tot això permet proposar un recinte de planta quadrangular, que limitaria a l'oest amb l'actual carrer Magre, al nord amb una façana de cases, avui desapareguda, que coincidiria amb l'antiga façana del teatre, en línia amb el costat nord de les escales que puguen a l'actual plaça Gala-Dalí, i al sud amb el carreró de l'Església.⁽¹⁶⁾ La superfície resultant amidaria uns 85 m de nord a sud per uns 80 m d'est a oest, que equival a uns 6.800 m², el que deixa espai a una església d'uns 30 m de llargada per uns 15 m d'amplada (Fig. 13).

La segona hipòtesi planteja un recinte més reduït, amb els mateixos límits sud i oest, però amb el límit nord en línia amb la torre que veïem a la figura 12, adossada al temple gòtic,⁽¹⁷⁾ i el límit est uns metres més endins del carrer de la Jonquera, coincidint amb el carreró que passava darrere de l'església, el qual marca el notable desnivell que hi ha entre aquest i el carrer de la Jonquera, que és d'uns 3,5 m. Aquest desnivell bé podia haver estat aprofitat per la muralla.⁽¹⁸⁾ La planta d'aquest recinte, també quadrangular,

*Figura 13.
Proposta de
situació i
dimensions del
recinte de la
cellera dins el
plànol topogràfic
del centre antic
de Figueres.*

16. Aquest carreró sembla que continuaria per darrere de l'àbsis de l'església romànica i potser enllaçaria amb el carreró del Cementiri o dels Dolors, al nord, carrerons modificats en fer l'ampliació de l'església al segle XIV (Puig, 2006a: s.p.).
17. En relació amb aquesta torre podríem considerar com a restes de la muralla el comentari que fa Rafael Torrent sobre el mur amb espitllera que es conserva "encima de la primera capilla, es decir, la del Santo Cristo... subiendo la escalera que conduce al coro" (Torrent, 1963: 83).
18. El tram sud del carreró també fa de límit i marca el desnivell que hi ha cap a la plaça de l'Ajuntament.

*Figura 14.
Segona proposta
de planta del
recinte de la
cellera.*

amidaria uns 60 m de nord a sud per uns 50 m d'est a oest, això és uns 3.000 m², el que deixaria lloc, evidentment, a una església de dimensions molt més modestes, d'una nau i un únic absis (Fig. 14).

El perímetre de la Pobra

Al voltant d'aquest recinte de l'església, els autors es posen més o menys d'acord en dibuixar el contorn de les muralles que delimitarien la vila en el moment en què el rei Jaume I li atorga la carta de poblament, l'any 1267 (Fig. 3 i 4). En primer lloc coincideixen que el seu perímetre no supera el quadrant nord-oest de l'encreuament dels camins de Girona a la Jonquera i de Peralada a Besalú, els quals es trobaven a l'actual plaça de l'Ajuntament; en segon lloc, en què els seus límits serien el carrer de Besalú al sud, la Pujada del Castell a l'oest, el carrer Canigó al nord i el carrer de la Jonquera a l'est. Seria un recinte de forma quadrangular, d'unes 1,5 ha de superfície, amb un perímetre d'uns 480 m i una llargada nord-sud d'uns 138 m per una amplada est-oest de 112 m, aproximadament. Hem de suposar que aquest creixement s'hauria fet al llarg del segle XI i mitjan segle XIII al voltant del perímetre de la cellera, tant al nord i a l'oest, on la superfície és més anivellada, com al sud, en els marges del camí que menava a Besalú, i a l'est, en els del que menava a França.⁽¹⁹⁾

19. Aquest darrer creixement donaria per bona la hipòtesi del recinte reduït de la cellera que hem dibuixat a la figura 14.

Les úniques torres que els autors relacionen amb aquest recinte, conegudes sobretot per les restes que en quedaven al segle XVI i principi del XVII, són la que Pujades veu a la cantonada entre el carrer de la Jonquera i la plaça de l'Ajuntament, i la torre que la documentació consultada per Egea situa a la cantonada entre l'actual façana de l'Ajuntament i el carrer Besalú, la qual hem de suposar que ja estaria enderrocada en temps de Pujades, atès que aquest no l'esmenta. Evidentment que al segle XVI quedaven altres torres, tant en el llenç nord com a l'oest, les qual haurien perdurat adaptades al recinte baixmedieval posterior, al qual ens referirem en el capítol següent.

En el llenç nord, el del carrer Canigó, el qual hem de recular una mica més al sud, tal com hem argumentat en parlar dels treballs arqueològics fets en aquest carrer, tindria almenys dues torres: una de planta circular a l'extrem nord-oest, on avui hi ha la torre Galatea, i una de quadrada a l'extrem nord-est (Fig. 15). Justament en aquest angle, que és el que fa el carrer Canigó amb el de la Jonquera, i tal com deixen entreveure els plànols del segle XVIII (Fig. 7), la muralla faria un retranqueig respecte de la tirada del carrer de la Jonquera, el qual potser podem interpretar com una conseqüència de l'important aflorament de roca que hi havia en aquest lloc.

El llenç oest de la muralla, el de la Pujada del Castell, tindria almenys 3 torres, totes elles de planta quadrangular, tot i que no podem descartar que n'hi hagués una altra de cantonera a l'angle amb el carrer de Besalú, la qual

Figura 15. Proposta de dimensions del recinte de la Poble als segles XII i XIII.

es podria haver enderrocat en fer l'ampliació de la muralla baixmedieval en direcció a la Rambla (Fig. 7 i 15). Tant aquest llenç com el sud, que és el del carrer de Besalú, sembla que coincidiria força bé amb la línia de les actuals façanes, almenys això es demostra si sobreposem els topogràfics actuals amb els plànols del segle XVIII. Pel que fa al llenç sud, no es coneix l'existència de cap torre, a excepció de la que hi havia a la cantonada amb la plaça de l'Ajuntament, a la qual ja ens hem referit, la qual no sabem si seria de planta quadrada o rodona (Fig. 15).

El que es fa estrany de les propostes fins ara dibuixades per Egea i Bernils és el gest que fa la muralla just a la plaça de l'Ajuntament, lloc on es trobarien els llenços sud i est. Aquí Egea es manifesta del tot partidari que la plaça fos extramurs (Egea, 1992: 85), la qual cosa explicaria aquest entrant respecte de la tirada dels carrers (Fig. 15). Es fa més normal, en canvi, pensar que els dos llenços es poguessin trobar aproximadament al centre de l'actual plaça i que a l'angle hi pogués haver una altra torre (proposta A de la figura 15). Considero que aquesta seria la planta original, almenys fins al segle XIII, i que potser aquest angle s'hauria enderrocat posteriorment, en fer la nova muralla, ja que calia disposar d'una bona plaça per al mercat.⁽²⁰⁾

No obstant el que acabo de comentar, és significativa la tirada que es traça entre la façana oest de la plaça, on hi ha l'Ajuntament, i la del retranqueig que ja hem comentat en parlar de l'angle nord-est de la muralla, entre els carrers Canigó i la Jonquera. Aquesta tirada, que es representa amb la línia de punts B a la figura 15, també coincideix amb el carreró que passava per darrere l'església i el límit est que hem proposat per a la segona hipòtesi del perímetre de la cellera (Fig. 14 i 15). Aquesta línia deixa fora el marge oest del carrer de la Jonquera, que ja hem dit que es troba a una cota més baixa respecte de l'església. En definitiva, podríem pensar que la planta del recinte emmurallat hagués estat la que marquem amb la lletra C, que tancaria l'ampliació pels costats nord, oest i sud de la cellera, i que després s'hauria afegit la del carrer de la Jonquera, a l'est de la línia B. És molt complex apostar per una o altra de les propostes que s'han fet, més si no tenim ni indicis arqueològics ni dades documentals que ens ajudin a pronunciar-nos.

Prou suggerent és el recinte que es dibuixa extramurs, en el marge sud del carrer de Besalú (Fig. 15, lletra D). La forma de la planta, l'encreuament de carrers i la seva alineació amb les propostes que hem fet per la cellera, fan

20. Seria fàcil resoldre aquest dubte fent una prospecció amb georadar a la plaça de l'Ajuntament i a l'entrada de la pujada d'accés a la plaça de l'Església. Ben segur que es podrien obtenir dades molt precises. Lamentem que en el moment de fer els plans urbanístics de la plaça de l'Ajuntament i l'entorn de l'església de Sant Pere, l'any 2008, no s'haguessin previst controls arqueològics.

que destaquí enmig de la topografia cadastral actual. Però el que resulta més destacable són els paral·lels que es poden establir, urbanísticament parlant, amb la vila vella de Roses i el puig del Mercadal de Castelló format entorn el castell comtal (Puig 2000). No vull insistir més sobre el tema atès que aquí el nivell de coneixement és nul i mai fins ara havia captat l'atenció.

La vila reial

A partir del moment en què Figueres rep els privilegis que li atorga el rei Jaume I l'any 1267 (Cobos, 2004: 19-22, doc. 1), els quals són confirmats per l'Infant Pere el 1269 (Cobos, 2004: 22-23, doc. 2), ratificats per Jaume II el 1295 (Cobos, 2004: 24-27, doc. 24 a 6) i ampliat per Pere III al segle XIV, Figueres creix, es dota d'infraestructures i augmenta la influència sobre els pobles de la seva rodalia, sobretot en els de la seva batllia, creada pel mateix Jaume II l'any 1295. La Carta Pobla estableix el perímetre que haurà de tenir la vila: "*et habeat terminos unius milliarii in circuitu*".⁽²¹⁾ Si considerem que es refereix a mil passes –que tenen el valor de dobles, és a dir de 5 peus–, el que vindria a ser l'equivalència d'una milla romana, tindríem un perímetre al voltant dels 1.400 m.⁽²²⁾

Aquesta fixació del perímetre degué generar un autèntic projecte d'urbanització de l'eixample de la població, la qual va créixer cap a llevant i migdia de l'antic recinte, això és a l'est i al sud del camí de Girona a la Jonquera i del de Peralada a Besalú, respectivament. El contorn d'aquest perímetre és el més conegut, atès que és perfectament reconeixible en els plànols del segle XVIII (Fig. 5 i 7) i encara avui el podem resseguir en la topografia urbana actual (Fig. 1). El supòsit d'un projecte d'ordenació urbana es detecta en la regularitat de les illes de cases d'aquest eixample, sobretot al sud del camí de Girona: es tracta d'una retícula d'illes traçades en sentit nord-sud, paral·leles, adaptades al desnivell del terreny, amb carrers totalment rectilinis, d'uns 4 m d'amplada (Fig. 16). La simetria també és visible en els principals eixos: els 120 m de llargada del carrer de Besalú es repeteixen als carrers de Girona i la Jonquera, mentre que el de Peralada és més llarg, ja que fa 150 m. De tot això en resulta un recinte d'unes 5,4 ha (280 m de llargada E/W per 240 m de llargada N/S) i uns 900 m de perímetre de muralla, mides que s'aproximen al circuit fixat pel rei Jaume.

21. Joan Bellés transcriu, en canvi, "*unius milliarii*" (Catalunya Romànica, 1990: 484). Ell mateix tradueix la frase: "i que tingui com a límit mil passes tot al seu voltant".

22. La mida de la passa doble s'ha calculat en 1,393 m, que és un peu de 278,635 mm.

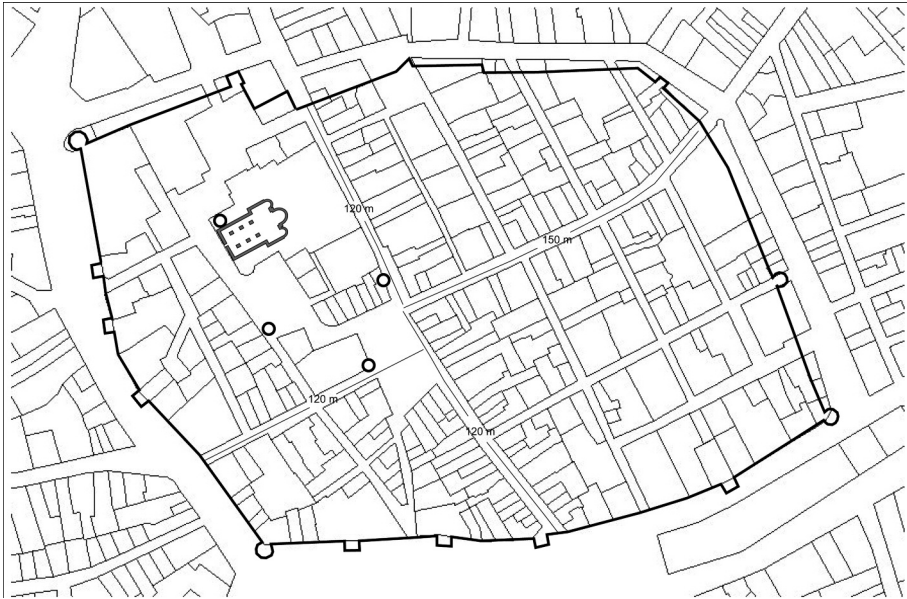

Figura 16. Perímetre del darrer recinte emmurallat de la vila, conseqüència del creixement del final del segle XIII.

Aquesta voluntat d'ordenació fa pensar en la possibilitat que s'hagués fet algun tipus d'atermenament. Seria suggerent poder-hi relacionar la troballa d'una fita –que avui es conserva en una col·lecció particular–, feta cap a la zona de l'hotel París, fora de context (Fig. 17). La pedra amida uns 50 cm alçada, aproximadament, i presenta tres cares treballades, mentre que la posterior és simplement desbastada. A la part frontal s'hi veu una corona reial, tal com es representava abans del segle XVI, oberta, amb alternança de puntes baixes acabades amb una perla i puntes altes acabades amb una fulla d'api. A sota, hi ha les lletres, molt simplement gravades, RF, que bé podrien correspondre a l'abreviatura de recinte fortificat.

El tram oest de la muralla, que en part coincideix amb la fortificació anterior, tindria una llargada total d'uns 200 m; als extrems hi hauria dues torres cantoneres, de planta circular, mentre que al centre hi hauria les tres torres quadrangulars del recinte antic.⁽²³⁾ El tram est de la muralla tindria

23. Fotografies antigues ens permeten reconèixer la torre de l'angle NW, coneguda com a torre Gorgot, i les possibles restes de la torre que hi havia a la sortida del carrer de Maria Angels Vayreda, coneguda com a torre d'en Conill, lloc on, al segle XVII, es construí l'escorxador públic.

Figura 17. Fita d'un possible atermenament amb un escut reial en una de les cares conservada en una col·lecció particular.

una llargada de 175 m; a més de la torre cantonera sud-est, al XVIII encara hi hauria una torre rodona a la sortida del carrer de Joan Maragall i una de quadrada més al nord. El tram nord de la muralla també coincidia, en part, amb el recinte antic i tindria una llargada total de 250 m; en els plànols del segle XVIII no s'hi representen les torres que es coneixen per la documentació, suposadament perquè ja devien ser enderrocades a final del segle XVIII. Finalment, el tram sud de la muralla, als peus del qual discorria la riera Galligans, era el més llarg de tots, amb uns 260 m; al marge de les torres cantoneres, els plànols ens hi permeten veure quatre torres, aparentment totes elles de planta quadrangular.⁽²⁴⁾

24. D'aquest darrer tram es coneixien, fins fa relativament pocs anys, dues torres, i que podem veure a les fotografies de l'època: la torre Carbona, situada a tocar l'entrada del carrer de la Portella, que fou reformada a final del segle XIX, segons projecte de l'arquitecte Azemar i enderrocada l'any 1937; i la de l'entrada del carrer Girona, coneguda com d'en Ral o d'en Bodallés, que va enderrocar l'any 1921 amb motiu de les obres d'urbanització de la Rambla, conseqüència del projecte de Ricard Giralt de l'any 1917-1918.

És possible que les muralles projectades pel rei Jaume I ja fossin acabades a final del segle XIII. De l'any 1361 tenim notícies sobre reparacions en els murs i les valls, "*Ob favorem reparationis murorum et vallarum ville de Ffigueriis*", despeses que el rei Pere III concedeix que es puguin fer front amb el pagament de la barra (Cobos, 2004: 54-55, doc. 34). Aquestes obres sovint eren a càrrec dels habitants dels pobles de la batllia de Figueres, a canvi del dret de poder-s'hi refugiar en temps de guerra –privilegi de la recolleta–. Així queda clar en un document del mateix Pere III de l'any 1363 (Cobos, 2004: 57-59, doc. 36). Més endavant, el 1389, el rei Joan I concedeix que pel manteniment de muralles, entre altres obres necessàries, la vila pugui imposar durant quatre anys l'onze sobre diverses mercaderies (Cobos, 2004: 102-103, doc. 58). La necessitat de contribuir a la reparació de les muralles encara la trobem al segle XV: el 1406, quan el rei Martí I concedeix poder utilitzar la meitat de les multes sobre les mercaderies per portar a terme aquesta tasca (Cobos, 2004: 115-117, doc. 69), o el 1449, quan la reina Maria obliga els habitants de Vilanant a aturar les obres de fortificació que estaven fent a la vila i acudir a la reparació de les de Figueres (Cobos, 2004: 151-154, doc. 91).⁽²⁵⁾

Al segle XVI, aquest sistema defensiu ja resultaria força obsolet, en un moment en què les fortificacions amb torres s'anaven substituint per defenses amb baluards. A partir del segle XVII i, sobretot al XVIII, la documentació que es conserva ja només ens parla d'ensorraments de panys de muralla i torres, així com de l'obertura de portes i finestres als murs i torres, a més de sortides de carrers a l'exterior del recinte. Ens consta, també, que les muralles patiren els estralls durant la Guerra Gran i la Guerra del Francès, a principi del XIX.

BIBLIOGRAFIA

- ALONSO DE MEDINA, M. Assumpció; CERVERA, Benet, *La formació d'una ciutat durant el neoclassicisme: Figueres i l'arquitecte Roca i Bros*, Girona, Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya-Girona, 1980.
- ARNALL, M. Josepa, "Toponímia medieval de l'Alt Empordà", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 15, (1981-82), p. 41-123.
- BERNILS, Josep M., "El centenari de la carta pobla", *Revista de Girona*, 41, (1967), p. 28-31.

25. Això no sempre era del gust dels habitants de les poblacions de la batllia. Anys enrere s'hi havien rebel·lant els homes de Cistella (Cobos, 2004: 114-115 i 119-120, doc. 68 i 71).

- BERNILS, Josep M., "Figueras. Cien años de ciudad", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 10, (1975).
- BERNILS, Josep M., *Figueres*, Figueres, Consell Municipal de Turisme, (1977).
- BERNILS, Josep M., "La Torre Galatea de Figueres", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 17, (1984), p. 287-321.
- BERNILS, Josep M., "La Rambla de Figueres", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 23, (1990), p. 251-308.
- BERNILS, Josep M., "Les fonts i les aigües de Figueres", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 24, (1991), p. 277-326.
- BERNILS, Josep M., "El procés urbanístic de Figueres", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 27, (1994), p. 149-199.
- BERNILS, Josep M., "Els cementiris de Figueres", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 34, (2001), p. 221-248.
- BOLÓS, Jordi, "Castell i muralles de Figueres" A: *Catalunya Romànica IX*, Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, 1990, p. 483.
- CASTELLS, Ramon; CATLLAR, Bernat; RIERA, Josep, *Ciutats de Girona*, Col·legi d'Arquitectes de Catalunya-Girona, Diputació de Girona, 1994.
- COBOS, Antoni, *Llibre de privilegis de la vila de Figueres (1267-1585)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2004.
- DÍAZ, Carlos, *El castell de Sant Ferran de Figueres*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1982.
- DÍAZ, Carlos, "La construcció de la plaça forta de Sant Ferran a Figueres", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 36, (2003), p. 265-295.
- DÍAZ, Carlos, "La fortalesa de Sant Ferran de Figueres i l'aigua", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 37, (2004), p. 257-279.
- DÍAZ, Carlos, "Els enginyers de la fortalesa de Sant Ferran de Figueres", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 38, (2005), p. 279-302.
- EGEA, Antoni, "Figueres i la seva evolució urbana durant el vell Règim (segles XVI, XVII i XVIII)", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 20, (1987), p. 81-171.
- EGEA, Antoni, "Aproximació a la Figueres i els figuerencs del segle XVI," *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 23, (1990), p. 119-230.
- EGEA, Antoni, "Apunts, dades i documents per a una història urbana de Figueres", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 25, (1992), p. 77-107.
- EGEA, Antoni, "Aspectes de la Figueres del segle XIV centrats en l'estudi d'un capbreu del monestir de Vilabertran de l'any 1343", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 26, (1993), p. 59-116.
- EGEA, Antoni, "Notícies del domini directe de la cambreria del monestir de Sant Pere Besalú sobre immobles de Figueres en el tombant dels segles XV i XVI", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 28, (1995), p. 181-201.
- EGEA, Antoni, *Figueres als segles XVI i XVII*, Figueres: Quaderns d'Història de Figueres 2, Ajuntament de Figueres-Diputació de Girona, 1999.

- FALGUERAS, Joan, "La Rambla, síntesi de les contradiccions de la ciutat". A: *Figueres. Llibre de la Rambla*, Figueres: Ajuntament de Figueres, edicions Brau, (2004), p. 18-51.
- FALGUERAS, Joan; SANTALÓ, Jaume, *Figueres, architectures i història*, Figueres: ed. Brau, (2007).
- MALLORQUÍ, Elvis, *Parròquia i societat rural al bisbat de Girona, segles XIII-XIV*, Barcelona: Fundació Noguera, Estudis 59, 2011.
- MARQUÈS, Josep Maria, *Esriptures de Santa Maria de Vilabertran (968-1300)*, Figueres: Institut d'Estudis Empordanesos, Monografies Empordaneses 1, 1995.
- PUIG, Anna Maria, (2000), "L'urbanisme planificat alt-medieval a l'Empordà: els exemples de les viles de Roses i Castelló d'Empúries". A: *I Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, Igualada (1998), p. 76-89.
- PUIG, Anna Maria, "Figueres arqueològica. Una recerca oblidada", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 34, (2001a), p. 71-100.
- PUIG, Anna Maria, *Proposta d'intervenció. Valoració arqueològica del subsòl on s'ha d'edificar la nova seu del COAC a Figueres, a la plaça Pius XII*, memòria inèdita, Delegació de Figueres de Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya de Figueres, 2001b.
- PUIG, Anna Maria, *Seguiment arqueològic de les obres de remodelació de la Rambla de Figueres. Memòria d'Excavació (maig-desembre 2002)*, memòria inèdita, Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya, 2002.
- PUIG, Anna Maria, *Seguiment de les rases de serveis del projecte d'urbanització del carreró de l'Església. Memòria d'Excavació (abril-maig 2006)*, memòria inèdita, Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya, 2006a.
- PUIG, Anna Maria, *Anàlisi històrica i proposta d'intervenció arqueològica. L'edifici i el subsòl de la casa Madern*, memòria inèdita, 2006b.
- PUIG, Anna Maria, *Urbanització de la plaça de Sant Francesc. Memòria d'Excavació (març-abril 2007)*, memòria inèdita, Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya, 2007.
- PUIG, Anna Maria, *Documentació arqueològica de la mina en el solar del carrer Pep Ventura 9. Memòria d'Excavació (març 2008)*, memòria inèdita, Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya, 2008.
- PUIG, Anna Maria, *Intervenció arqueològica preventiva al carrer de la Muralla, plaça de les Patates i carrer Canigó. Memòria d'Excavació (desembre 2011-maig 2012)*, memòria inèdita, Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya, 2013.
- PUJADES, Jeroni, *Crònica Universal del Principado de Cataluña* II, Imp. Josep Torner, ed. 1831.
- RODEJA, Eduard, *Figueras. Notas Históricas 1387-1753*, Girona: Institut d'Estudis Empordanesos, 1957.
- RODEJA, Eduard, *Llibre de Figueres*, Barcelona: Biblioteca Selecta, 1962.

- ROSELL, Francesc Miquel, *Liber feudorum maior: Cartulario real que se conserva en el Archivo de la Corona de Aragón*, Barcelona: Escuela de Estudios Medievales, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1945.
- TORRENT, Rafael, “El castillo de la carta-pobla de Figueras, su primer hospital y la capilla de San Sebastián”, *Annals de l’Institut d’Estudis Empordanesos*, 4, (1963), p. 81-111.
- TORRENT, Rafael, “Figueras, villa real”, *Annals de l’Institut d’Estudis Empordanesos*, (1966-67), p. 11-83.
- VILLANUEVA, Jaime, *Viaje literario a las iglesias de España*, XV, Madrid: Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851.